

FENOMEN HODOČAŠĆENJA U BIBLIJI I U ISLAMU

Adalbert REBIĆ

Hodočašćenje je fenomen vezan za sve religije te kao takav postoji prije biblijskih religija.

Hodočašćenje je putovanje vjernika k svetom mjestu što ga je posvetilo očitovanje nekog božanstva ili djelatnost nekog religioznog učitelja ili osnivača religije u namjeri da se ondje prikažu molitve u izuzetno povoljnom okolišu. Na svetom mjestu obično je podignuto svetište u koje i oko kojeg se skupljaju vjernici. Posvećeno mjesto može biti ili u zemlji hodočasnika ili pak izvan njegove zemlje, vrlo daleko. Cilj hodočašćenja obično je postizavanje nekog materijalnog ili duhovnog dobra koje po vjerovanju hodočasnika to sveto mjesto može posredovati. Hodočašće je po svojoj naravi obično vezano uz neke žrtve i odricanja. I dobro koje hodočasnik traži upravo je nagrada za izvršeni napor. Dobra koja se traže mogu biti vrlo različita, te idu od ozdravljenja od neke bolesti pa sve do postignuća vječnog života.¹

Prema tome fenomen hodočašćenja pretpostavlja ove elemente: a. *mjesto* prema kojem se hodočasnici kreću, b. *pokret, pješačenje* (u novije vrijeme ono više nije obvezatno!) koje može biti individualno ili kolektivno, c. *cilj* hodočašćenja jest postizavanje nekog duhovnog ili materijalnog dobra. U našoj hrvatskoj riječi „hodočašćenje” pretpostavlja se kao vrlo važan element upravo *hod, pješačenje*, odnosno *posvećenje tog hoda* svetim mjestom kamo se ide i ciljem koji se želi postići. Ova naša hrvatska riječ oblikovana je, očito, prema njemačkoj riječi *Wallfahrt* (od starog glagola *wallen* znači *ići pješice, kretati se, biti nestalan*). Naprotiv, grčka riječ za taj pojam *apodemein* i *ekdemein* te latinska *peregrinari* imaju drukčije značenje u korijenu. Grč. *apodemein* (a isto tako i *ekdemein*) znači prije svega *napustiti svoj narod, svoju zajednicu, svoju zemlju*. U starini se obično te riječi upotrebljavaju za putovanje trgovca ili liječnika ili za posjet svojem poznaniku izvan svojeg kraja. Sličan slučaj imamo i u latinskom jeziku: riječ *peregrinari* znači iznad svega *biti daleko od svojeg zavičaja* (za stanje, biti daleko, upotrebljava se riječ *peregrinatio* kao što se u grč. upotrebljava riječ *apodemia*).

---

1 T. G. PINCHES, Pilgrimage, u James Hastings, Encyclopaedia of Religions and Ethics, vol X, 12a Edimbourg, 1918. čl. Pellegrinaggio, u Enciclopedia cattolica i u drugim većim enciklopedijama.

Čovjek koji je daleko od svojeg zavičaja zove se *peregrinus*. U latinskom jeziku to nije prvenstveno religiozan pojam (kao što nije ni u grč. jeziku!) nego juridički. Znači isto što i *hostis* (hrv. gost). S vremenom će riječ *hostis* poprimiti značenje *neprijatelja*, a riječ *peregrinus* će sačuvati svoje staro značenje beskućnika, bezdomnika, stranca. Mogao je biti izjednačen s neprijateljem ako ga nije neki domaćin proglasio za prijatelja. Tako iz *peregrina* i *hostisa* postaje bezopasni *gost* (*hospes*). U starini je svugdje vrijedilo pravilo da treba peregrina odnosno hostisa (ili još u grč. i *ksenos*) zaštititi, a povrijediti ga bilo je ubrajano među velike i teške grijeha te se za njih ispaštalo u *hadu*. Isto to vrijedi i za biblijski svijet.²

Iz svega ovog vidi se da latinski i grčki izraz ne nose isti sadržaj kao naša hrv. riječ *hodočasnik*. U starini su peregrini bili izjednačeni sa siromasima. Za njih su se gradile posebne zgrade u kojima su mogli prenoćiti. Zvale su se „*hospitium*” odnosno „*ksenodohium*”, a znače isto što i hrv. riječ „*ubožnica*”.

U Bibliji i kod kršćanskih otaca ove latinske i grčke riječi upotrebljavaju se u nešto drukčijem značenju: „*peregrinus*” znači „*tuđinac*”, „*nepoznat*” čovjek, a „*peregrinatio*” znači „*putovanje*”, „*apodemenin*” znači „*hodočastiti*” („*apodemein eis Jerosolouma*”). U kasnom latinskom jeziku i u srednjovjekovnom jeziku koji su već oblikovani u ozračju i pod utjecajem kršćanstva „*peregrinus*” znači „*hodočasnik*” (i uživa velika prava u tuđini), a „*peregrinatio*” znači „*hodočašćenje na sveta mjesta*”. Tada se naime hodočašćenje već vrlo razvilo.³

Pohod svetom mjestu obično je pripravljen obredima čišćenja i obavlja se zborno, što vjernicima predočuje religioznu zajednicu kojoj pripadaju. Stoga je hodočašćenje traženje Boga i susret s njime u bogoštovnom ozračju.⁴

Hodočašćenje je vrlo omiljena praksa među pobožnim svijetom jer 1. upošljava sve čovjekove sposobnosti (audio-vizualne, motorne, emocionalne); 2. naglašava i produbljuje zajedničarske veze koje su vrlo važan čimbenik u vjerskim emocijama; 3. naglašava vrijednost i produžuje spomen na vjerske uspomene koje su s tim mjestom povezane; 4. učvršćuje međunarodne, društvene, kulturne i civilizacijske (osobito svjetske religije!) veze koje nadilaze granice naroda ili čak rase. Hodočasnici se obično na dugom putu zaustavljaju, trguju, kupuju i prodaju, sastaju se s nepoznatim ljudima, izmjenjuju materijalna i duhovna dobra, upoznaju kulturne vrednote naroda u čiju su sredinu došli kao tuđinci ili kroz čiju su sredinu prošli. Zato se hodočašćenje kao takvo pojavljuje dosta kasno u povijesti religija, onda naime kad je već učinjen stanovit napredak u društvenim odnosima (obitelj, klan, pleme, narod, država, ceste, putovi, svetišta itd.).⁵

2 Mt 25,35.38.43s

3 Vidi opširnije o terminologiji riječi „*ekdemein*” i „*peregrinari*” u B. KÖTTING, *Peregrinatio religiosa. Wallfahrten in der Antike und das Pilgerwesen in der alten Kirche, Forschungen zur Volkskunde*, Heft 33–35, Münster i. W. 1980. (2. izd.), str. 7–11.

4 Vidi XAVER LEON-DUFOUR, *Rječnik biblijske teologije*, Zagreb, 1968, sub voce.

5 Usp. F. HEILER, *La prière*, Paris, 1931, str. 150; P. DEFFONTAINERS, *Geographie et religions*, Paris, 1948, str. 229. G. VAN DER LEEUW, *Phänomenologie der Religion*, Tübingen, 1956, str. 455–457; J.P. STEFFES, *Wallfahrt und Volksstum in Geschichte und Leben*, izd. G. Schreiber, Düsseldorf, 1934, str. 184–216; W.R. SMITH, *Lectures on the Religion of the Semites*, London, 1889, 1927. (3. izd.), str. 80.

HODOČAŠĆENJE U RELIGIJAMA STAROG ISTOKA

Hodočašćenje nije redovito nego izvanredno očitovanje vjerskog života. U činu hodočašćenja tražila se, odnosno i očitovala, posebna duhovnost hodočasnika: iskrene molitve božanstvu za neko dobro, žrtve, post, uspostavljanje posebnih veza i odnosa s božanstvom, gledanje božanstva itd. Praksa hodočašćenja je inače izraz vjerničkog uvjerenja da Bog odnosno neko božanstvo (za izvanbiblijske narode) može bitno utjecati na tijek života vjernika: ozdraviti vjernika od neke bolesti, izbaviti ga od životne opasnosti, udijeliti mu neku posebnu milost (pri sklapanju braka sreću u braku i mnoge djece). Vjerovali su povrh toga da Bog odnosno neko božanstvo može to učiniti osobito na nekim povlaštenim mjestima. Osobito je velika zabrinutost za prekogrobni život tjerala pobožne ljude na hodočašćenje na sveta mjesta. Ondje su oni željeli saznati nešto o svojem životu poslije smrti.

Prije Krista i u vrijeme pojave Krista nebrojene čete ljudi hodočastile su u svim dijelovima svijeta na svoja sveta mjesta. Hodočasnički ciljevi na Starom istoku bijahu još u II. tisućljeću prije Krista neka sveta mjesta, obično samostojeće drvo, pećina neobičnog izgleda, izvor vode u pustinji, jezerce gdje je neprotumačiva opstojnost vode, vrlo visoka planina (vječni snijeg) itd. Na tim mjestima ljudi su gradili svetišta i kipove pojedinih božanstava koja su na tom mjestu čistili (na Sinaju npr. svetište boga Mjeseca: riječ *sin* znači u starosemitskim jezicima *mje - sec*). Tako u Babiloniji značajno svetište bijaše svetište *boga Enlila* u Nipuru kamo su hodočastila velika mnoštva vjernika, a u Asiriji, u gradu Ninivi, Ištartino svetište kamo su također hodočastila velika mnoštva vjernika. Ta su dva svetišta po svojem značenju znatno nadilazila političko značenje tih gradova. U tim svetištima štovali su svoje bogove i tuđinci koji su ovamo hodočastili pa stoga tu bijahu postavljeni i bogovi drugih naroda i drugih religija. U Grčkoj su bila vrlo poznata hodočašćenja u svetište boga Asklepija kojemu su se pobožni vjernici molili za ozdravljenje (bijaše preko 200 Asklepijevih svetišta kamo se hodočastilo!: Epidaur, Kos, Pergam, Atena, Trika, Rim i dr.) ili u svetište boga Apolona gdje su vjernici saznavali za budućnost ili u pogledu zemaljskih stvari ili u pogledu nadnaravnih stvari (npr. vječni život, spas duše). Najpoznatije Apolonovo svetište i hodočasničko mjesto bijaše u Delfima. Hodočastilo se i k sibilama. A budući da je velika briga svih pobožnih vjernika uvijek bila oko postizavanja vječnog života poslije smrti, mnogi su odlazili na mjesta gdje su u otajstvenim činima (grč. *mysteria*) posvećivali svoj život (npr. u Eleuzisu i u Samotraki). Osobito mnogo hodočasničkih mjesta bijaše u Maloj Aziji (današnja Turska): grad Efez je o blagdanima vrvio hodočascima koji su došli u svetište Artemide, lijepe božice.

Vjernici su rado hodočastili i na grobove svojih junaka. S tih svetih mjesta nosili su relikvije i kipiće „čudotvoraca”.

Hodočašćenja su se osobito razvila u I. tisućljeću prije Krista u Babiloniji, u Hetita, u Ugaritu i u Egiptu. U Babiloniji su poznate svečane procesije, ophodi na velike blagdane kao na primjer na blagdan povratka kipa boga Marduka u grad Babel (kad je asirski kralj Senaherib osvojio Babel, odnio je sa sobom i kip boga Marduka, zaštitnika grada Babela, a kad je pak Asurbanipal obnovio grad Babel, unio

je natrag u nj kip boga Marduka). Spomen na taj povratak kipa boga Marduka slavio se svake godine vrlo svečano. U ophodu su nosili kip boga Marduka. Kralj mu je prilazio sa strahopoštovanjem i davao ruku. U ophodu je sudjelovalo nebrojeno mnoštvo ljudi.⁶

Prvi izričit spomen o hodočašćima na Starom istoku susrećemo u *Ugaritu*. Tu je pronađeno pismo hetitskog kralja Šukur-Tešupa, upućeno ugaritskom kralju Amistamra u kojem ga moli da zaštiti njegove građane koji žele hodočastiti u ugaritski grad Belit-remi. U Ugaritu su povrh toga pronađeni i spisi iz kojih saznajemo kako je kralj Keret nakon tri dana pješačenja došao u svetište božice Ašere u Tiru.⁷ Iz Biblije su nam poznata svetišta na uzvišicama (sem. *bamot*) kamo su hodočasnici rado hodočastili, npr. Karmel i Betel.⁸

Hodočašća su bila u običaju i u *Hetita* (živjeli su na području današnje Turske). Hetitski je kralj svake zime hodočastio u svetišta u Neriku, Zipaladi i Arini. S njime su išli kraljica, veliki svećenik i mnogobrojna pratnja.⁹

Najbolje i najiscrpnije su opisana hodočašća u staroj *Siriji*. Tome je mnogo doprinio Lucijanov spis o hodočašćima u Hijerapolis.¹⁰ Dakako, Hijerapolis nije osamljen; postojala su svetišta i u Biblosu, u Afki i u drugim gradovima Sirije.

Mnoga svetišta, hodočasnički ciljevi, bijahu u sjevernoj i u zapadnoj *Arabiji*.¹¹ Na Sinajskom su poluotoku, na brdu Serbal i Džebel Musa-Keterin pronađeni mnogi natpisi koji nam osvjetljavaju činjenicu hodočašćenja. Ovamo su osobito rado hodočastili Nabatejci i Arapi iz Hedžasa. U središnjoj Arabiji bijaše osobito omiljeno mjesto hodočašćenja Meka i Ka'ba (odn. kako neki čitaju Ćaba). Tu su se razvila hodočašćenja već prije islama. Islam će ovu tradiciju hodočašćenja preuzeti i potkrijepiti motivima iz svoje religije. U islamskim hodočašćenjima još možemo nazrijeti stare predislamske obrede hodočašćenja.¹²

Za hodočašćenje je u starim semitskim jezicima u predislamsko vrijeme upotrebljavana semitska riječ *hagg, haggat* (st. constr.).¹³ Arapsko-islamski izraz za ho-

6 Usp. Dictionnaire de la Bible, Supplement, čl. Peregrination, vol. VII, 569. B. MEISSNER, Assyrien und Babylonien, vol. II, Heidelberg, 1925, 91–99; G. FURLANI, La religione babilonese e assira, Bologna, 1928–1929, sv. II, 223; E. DHORME, Les religions de Babylonie et d'Assirie, Paris, 1945, 177. 242–244. 245; H. ZIMMERN, Das babylonische Neujahrsfest, Leipzig, 1926, 13. 18–22.

7 Usp. Ugaritski tekst Ker 197–206; II Ker II, 26sl.

8 Usp. 1. Sam 10,3; W. T. ALBRIGHT, The High Places in Ancient Palestina, Suppl. VT, Leyde IV, 1957, 242–258.

9 Usp. A. GOETZE, Kleinasien, München, 1957. (2. izd.), 372sl.

10 Njemački prijevod objavio C. CLEMEN, Lukians Schrift über die syrische Göttin, u DER ALTE ORIENT XXXVII, 3–4, Leipzig, 1938; J. PIRENNS, La religion de Hierapolis de Syrie au debut de notre ère à la lumière des documents à Hatra, u SACRA PAGINA I, Paris-Gembloux, 1959, str. 288–299.

11 Usp. M.-J. LAGRANGE, Etudes sur les religions sémitiques, Paris, 1965. (2. izd.), 295sl.

12 Usp. M. GAUDEFROY-DEMOMBYNES, Contributions à l'étude du pèlerinage de la Mecque, Paris, 1923; T.W. JOYNBOLL, Pilgrimage, u J. HASTINGS, Encyclopaedia of Religions and Ethics, vol. X, 10a–12a.

13 Usp. G. RYCKMANS, Les religions arabes préislamiques, u M. Gorce – R. Mortier, Histoire générale des religions, vol. IV, Paris, 1960. (2. izd.), 217. A. J. WENSINCK, čl. hadždž, u ENCYCLOPAEDIA OF ISLAM, vol II, Leyde, 1927.; B. KOTTING, Peregrinatio.

dočašćenje *hadž* pojavljuje se dakle već u starim semitskim religijama prije islama. On se uostalom pojavljuje kao *hagg* i u starozavjetnom hebrejskom jeziku. Taj je izraz najprije značio hodočašće u Arafu (15 km istočno od Meke). Riječ *hagg* pojavljuje se u svim semitskim jezicima te izvorno, izgleda, znači plesati, hodati oko svetišta, ophoditi svetište, skakutati (kao hebr. glagol *pasah!*), skakutati na jednoj nozi (hromi i kljasti!), ophoditi, voditi kolo... Budući da je ples odnosno ophod oko svetišta bio osnovni element hodočasničkog slavlja, riječ *hagg* je počela značiti svečanost naprosto, blagdan (tako u hebrejskom jeziku *hagg* znači *blagdan*: *gag ham-macot*, *hag hak-kacir* i *hag ka'asif*). U islamu *hadž* znači niz obreda koji su nekoć u predislamsko doba sačinjavali *hagg* i *omra* zajedno. U predislamsko doba *hagg* je hodočašće, a *omra* su obredi u hodočašću. *Omra* se sastojala od dva obredna čina: *tawaf* (hodočasnici su kružili oko Ka'abe, tj. Čabe) i *sa'ī* (ophod između dvaju humaka *es-safa* i *el-marwa*, koji su u islamsko doba srasnati sa zemljom). Hodočasnički obredi *omre* sačuvani su u islamu, ali su oni danas u islamu dobrovoljan izraz hodočasničke pobožnosti. Ka'aba odn. Čaba koju ovdje češće spominjemo bijaše monoteističko svetište koje je — vjerovalo se — ustanovio još otac Abraham.

Svakako, studij islamskog hodočašćenja u Meku mnogo nam pomaže u boljem poznavanju starosemitskog vjerskog fenomena hodočašćenja.

OBREDI SEMITSKIH HODOČAŠĆENJA

OPĆENITO

O hodočasničkim obredima na Starom semitskom istoku najviše saznajemo iz Lucijanova djela o hodočašćima u grad Hijerapolis.¹⁴ No Lucijan nije apsolutno pouzdan jer ili pretjeruje ili iznakazuje činjenice. Osim toga, piše u dosta kasno doba, u rimsko-helenističko doba. Što se tiče hodočašćenja u Meku, također imamo dosta kasne izvore i to većinom iz sjevernosemitskih krajeva.¹⁵

O tim se hodočasničkim obredima u posljednje vrijeme dosta pisalo.¹⁶ A. J. Wensinck ih je čak uspoređivao s izraelskim hodočasničkim obredima i došao svakako do sretnijih i povijesno uvjerljivih zaključaka.¹⁷ On smatra da su stari semitski obredi od 7. stoljeća po Kr. naovamo izgubili svoje prvotno značenje. Tako danas na temelju usporedbe podataka iz raznih starih istočnjačkih religija i islamskih izvora možemo dobiti samo približne sudove.

RAZNI OBIČAJNI OBREDI ISLAMSКИH HODOČAŠĆA

1. *Posvećenje*. Za pobožnog islamskog hodočasnika vanjski znak posvećenja jest nošenje posebnog odijela, a arapski izraz *ihram* znači i posebno hodočasničko

---

14 C. CLEMEN, Lukinas Schrift.

15 W. R. SMITH, Lectures 113.

16 Vidi Dictionnaire de la Bible, Supplement, vol. VII 577.

17 Usp. A. J. WENSINCK, Arabic New Year and the Feast of Tabernacles, Amsterdam, 1925.

odijelo i hodočasničko posvećeno stanje.¹⁸ Taj običaj potječe još iz predislamskog vremena.

Hodočasnik se posvećuje na početku posvećenog prostora (arapski *haram*), na kojem se nalazi svetište. Islam je ovaj obred posvećenja usavršio obrednim pranjem i recitiranjem molitava. Za stare hodočasnike koji su hodočastili u Hijerapolis znamo da su se morali ošišati, obrijati obrve i brkove prije ulaska u Hijerapolis.¹⁹ Islamski hodočasnici još danas čine nešto slično: obriju dlake oko pubisa, režu nokte, obrezuju brkove i tomu slično. A dok traje posvećeno stanje, to više ne smiju činiti.²⁰

2. *Zabrane*. Ima različitih zabrana, zabrana koje se tiču područja na koje se hodočasti i osobnih zabrana. Što se prvih tiče, ne smiju se ubirati biljke na posvećenu tlu, ne smije se dirati nikoga koji je zatečen na posvećenu tlu (zakon azila!), a što se drugih tiče, ne smiju se upotrebljavati miomirisni za tijelo, ne smije se spolno općiti.

Ophode oko svetišta (npr. u Ka'abi odnosno u Ćabi).²¹ Ovaj je obred sigurno postojao već u predislamsko doba: dokazano je to za semitski sjever (npr. Karmel).²² Izgleda da je time pobožni hodočasnik htio na neki način postići neku milost od svetišta.

3. *Ophod između dva humka* (arapski sa'i), između as-Safa i al-Marwa u Meki. Ta dva humka su u vrijeme kad je islam počeo hodočastiti u Meku izravnata pa oni danas više ne postoje. Porijeklo ovog obreda vjerojatno je u procesiji u kojoj su s jednog mjesta na drugo nosili kip božanstva. Takve su procesije bile uobičajene u staroj Arabiji.²³

4. *Ophod oko Ka'abe* (Ćabe). Ophod su vršili obučeni u posebne bijele hodočasničke haljine koje su dobili na ulazu (svoje su ondje odložili). Nekada su, u predislamsko doba, ophodili, izgleda, goli (obredna golotinja?).²⁴

5. *Doticanje posvećenih predmeta*. Najradije hvataju odnosno dodiruju crni kamen u kutu svetišta u Ka'abi.

6. *Upotreba posvećene vode*. Uzimaju vodu iz zdenca Zemzen koji se nalazi u blizini Ka'abe. Upotreba posvećene vode u islamu je pobožni čin i nije obvezatan obredni čin.²⁵ I taj je obred postojao već u predislamsko doba. Zato su se svetišta obično nalazila negdje blizu izvora vode. Neke su vode imale čudotvornu moć.

18 Usp. M. GAUDEFROY-DEMOMBYNES, Contributions 170–179.

19 C. CLEMEN, Lukinas Schrift, cap. 55.

20 M. GAUDEFROY-DEMOMBYNES, Contributions 168–170.

21 Isti, 26–27; čl. *tawaf* u Encyclopaedia of Islam, vol. IV.

22 1. Kr 18,26. Vidi WENSINCK, 12–49 Some semitic rites of Morning and Religion Amsterdam, 1917, 12–49.

23 DUSSAUD, Penetration 113–117; Dictionnaire de la Bible, Suppl. VII, 578.

24 DBS 579.

25 W. R. SMITH, Lectures 167s.; GAUDEFROY-DEMOMBYNES 71–101.

7. *Bacanje kamena*. U islamu se taj obred tumači kao „kamenovanje demona” i dovodi se u vezu s Abrahamom. Abraham je kamenovao demona koji ga je napastovao da ne prikaže svojeg sina Išmaela Bogu. Značenje tog čina u predislamskoj religiji nije posve jasno.²⁶

8. *Žrtve i votivni darovi*. U predislamsko doba hodočasnici su prinosili žrtve u Meki. Islam ih je zabranio (ostavio je samo jednu žrtvu i to onu na dan 10. dhu-’l-diždža u Mini. Votivni su se darovi bacali u zdenac Zemzen. U nekim arapskim svetištima u stara su vremena postojali likovi životinja (idoli) s udubljenjima u koja su bacali novac i ostale predmete. Bacanje predmeta u zdenac popraćeno je kratkim uzdasima ili strelovitim molitvama.

9. *Desakralizacija i svršetak hodočašća*. Na kraju hodočašća postoji opet ritualno pranje. Ono je postojalo u Arabiji već u predislamsko doba. Posvećeno stanje je prestalo, zabrane su dignute, hodočasničko odijelo skinuto i zamijenjeno običnim i svakodnevnim odijelom.²⁷

Svakako, za muslimane je hodočašće još i danas jedna od osnovnih obveza; jedan od „5 stupova” vjere. Pobožni musliman mora barem jednom u životu hodočastiti u Meku. Kad je obavio hodočašće, dobiva počasni naziv „hadžija” (od *hadž* hodočastiti). Još danas, eto, musliman dolazi u Meku. Kad uđe u svetište, mora sedam puta kružiti unutar zida (Čaba), mora poljubiti crni kamen, piti vodu iz zdenca Zemzen, uspeti se na brdo Arafat, sići zatim u dolinu Mina gdje mora prinijeti žrtvu (životinju). Obred završava ponovnim ophodom unutar zatvorena prostora (Ka’aba odn. Čaba). Poslije toga, na kraju, svlači sa sebe hodočasničko odijelo i dobiva naslov „al-hadžī” – hodočasnik .

HODOČAŠĆE U BIBLIJI (STARI ZAVJET, ŽIDOVSTVO, NOVI ZAVJET)

U izraelskom zakonodavstvu (Pnz 16,16; Izl 10,9; Lev 23,41) riječ *hagg* povezuje dvije ideje, ideju blagdana i ideju hodočašćenja. Ona je u starini najprije značila ophod, procesiju, vjersko putovanje u hram. Ona kasnije znači jednostavno blagdan (Am 5,21; 8,10). Izvorna misao hodočasničkog *pokreta* zamijenjena je *blagdanskom statikom*.

U Izraelu odvajkada postoje brojna hodočasnička središta, sveta mjesta vezana za svetu povijest kamo je narod rado dolazio tražiti Boga (hebr. *daraš Jahve*). Izraelski je narod bio nomad po životnom određenju, selilac. Rado se kretao, putovao. Ušlo je u njegovu krv da se pomiče s mjesta na mjesto. Zato se još danas Židov predočava kao „Vječni lutalac”. Zato u njegovu životu put, staza, cesta imaju izvanredno veliko značenje. Nije čudo da se Isus Židovima predstavio u znaku puta: „Ja sam Put!” (usp. Iv 14,6). Prvi je u povijesti spasenja na taj hodočasnički

26 GAUDEFROY-DEMOMBYNES 268–276, G. RYCKMANS, *Les religions* 203.

27 W. R. SMITH, *Lectures* 232; GAUDEFROY-DEMOMBYNES, *Contributions* 170–198. 231sl

put krenuo Abraham, otac u vjeri (usp. Post 12,1–5). Njega je Bog iznenada pozvao i iz njegova zavičaja, iz zemlje njegovih roditelja, izvukao i pokrenuo u zemlju koju će on dati. Abraham je pošao za Jahvom kao poslušan hodočasnik. Od tog trenutka započela je velika pustolovina hodočašćenja ovom suznom dolinom.

HODOČAŠĆENJE U VRIJEME IZRAELSKIH RODOZAČETNIKA (PATRIJARHA)

Već su izraelski rodozačetnici Abraham, Izak i Jakov rado hodočastili na sveta mjesta: Abraham je dolazio u Šekem (Post 12,6), Betel (12,8; 13,3), Hebron odnosno Mamre (13,18; 18,1sl; 23; 25,9), Beeršebu (21,33) i drugamo. Na tim je mjestima bio ili zdenac vode ili posvećeno drvo kao izrazit znak odnosno spomenčin na neko Jahvino očitovanje, susret, dobro djelo... Ta će mjesta stoga i za kasnija pokoljenja postati hodočasnički ciljevi, središta kulta gdje će na posebno povlašten način pobožni vjernici štovati Jahvu.

Biblijska predaja i uz Izaka i Jakova veže neka posvećena mjesta kao npr. Lahai-Roi (Post 25,62), Beeršebu (26,23–25), Penuel (33,31), Betel (28,16–22; 35,6–15), Šekem (33,20) i druga mjesta. I ta će mjesta kasnije biti omiljena hodočasnička središta.

Moramo priznati da su sva ta sveta mjesta, mjesta posvećena životom izraelskih rodozačetnika, bila zapravo sveta i cilj hodočašćenja već mnogo prije negoli su Izraelci došli u Kanaan odnosno Palestinu. Na tim su mjestima Kanaanci častili svoje bogove. Izraelci su od Kanaanaca preuzeli običaj hodočašćenja na ta sveta mjesta, ali su im dali novo značenje, nov smisao. Napustili su spomen na poganske kanaanske bogove i povezali ta mjesta s uspomenama na svoje rodozačetnike Abrahama, Izaka i Jakova i na njihov susret s Jahvom, na njihov doživljaj s Jahvom. Upravo su po tom događaju ta mjesta za Izraelce postala sveta mjesta. Nekim su mjestima zato promijenili i ime: Betel se u predizraelsko doba zvao Luz (Post 35,16), svetište u Šekemu zvalo se po bogu savezniku „el Berit”. Tako je upravo kroz život izraelskih rodozačetnika religiozni život starih stanovnika Kanaana dobrim dijelom prešao i na nove stanovnike, na Izraelce. Rodozačetnici Abraham, Izak i Jakov odigrali su u tom pogledu ulogu posrednika. Dakako, dogodila se u tom preuzimanju starog naslijeđa i velika promjena, transformacija: od prvotno naturalističke, prirodne religije starog Kanaana uloga ovih svetih mjesta mijenja se u povijesnu religiju, u povijesna sjećanja na Jahvu i na njegova djela i zahvate u život njihovih rodozačetnika. Tako su mjesta i praksa hodočašćenja ostali isti, ali značenje, smisao i sadržaj postali su sasvim drukčiji.

HODOČASNIČKA MJESTA I HODOČAŠĆA U VRIJEME SUDACA

Još dugo poslije ulaska Izraelaca u obećanu zemlju Kanaan održavaju se zborovanja, hodočašća na ona mjesta koja smo već prije spomenuli. Pobožni Izraelci iz svih plemena dolaze u Šekem, Betel, Beeršebu, Šilo, Mispu, Gilgal, Dan, Gibeon, Ofru i Soru. U vrijeme sudaca praksa hodočašćenja sve se više teološki obogaćuje i liturgijski oblikuje. Nastoji se svakome mjestu dati njegovo značenje unutar povijesti spasenja i povezati ga uz neko određeno pleme. Tako stara sveta mjesta po-

staju sada sveta mjesta pojedinih izraelskih plemena, već prema tome na čijem se području ona nalaze. Ona imaju lokalno značenje. Iznimno su nadplemensko značenje imala svetišta Šekem, Šilo i Gilgal. Šekem je postao središte konfederacije: tu je obnovljen savez svih plemena pa su ovamo hodočastili svake godine te ovdje obnavljali svoj savez s Bogom (u predizraelsko doba ovdje su Kanaanci častili boga koji je s njima sklopio savez i zvali ga „el-Berit” što znači „bog saveznik”) (usp. Još 24). Kod hrasta „el Berit” postavili su spomen-kamen (oltar), hebr. *masseba*. On je za Izraelce bio sveto mjesto. Kod njega je Abimeleh proglašen kraljem nad Izraelom (usp. Suci 9,6) i tu se poslije Roboam, Salomonov sin, sastao s predstavnicima sjevernoizraelskih plemena da pregovaraju o uvjetima buduće konfederacije (usp. 1. Kr 12,1–9). A Šilo je pak u duhovnom životu starog Izraela zauzimao središnje mjesto. Ovdje se slavio *hagg*, blagdan vezan uz hodočašće. Ovamo su pobožni Židovi hodočastili svake godine, osobito o Blagdanu sjenica. Tu je bilo sagrađeno prvo svetište u čast Bogu Jahvi (Suci 18,31). U 1. Sam 1 opisuje se hodočašće jednog pobožnog Židova po imenu Elkane s cijelom njegovom obitelji. Tu se Ana, majka Samuelova, usrdno i pobožno molila da dobije dijete. Ona odaje primjer vrhunske osobne pobožnosti jednog Izraelca na hodočašću. Kad Šilo bude razrušen, njegovu će tradiciju naslijediti Jeruzalem. I u Gilgal su rado hodočastila sva plemena. Tu se slavio spomen na ulazak u zemlju, tu je Šaul bio posvećen za kralja.

Vrhunac hodočasničke pobožnosti bijaše žrtva koju je u svetištu Jahvi prinosiso poglavar obitelji i osobna molitva koju je molio svaki za se i, dakako, zajednička molitva koju su molili svi zajedno. Iz ove zajedničke molitve nastat će prekrasne molitve, psalmi. U sklop hodočasničke pobožnosti spadaju i razmatranja o velikim Božjim djelima u povijesti Izraela (izlazak iz Egipta, sklapanje Saveza na Sinaju, put kroz pustinju i ulazak u obećanu zemlju). U svetištima su se osobito svečano slavila tri velika godišnja blagdana: blagdani Pashe, Pedesetnice i Sjenica.

HODOČASNIČKA SVETIŠTA ZA VRIJEME IZRAELSKE MONARHIJE

S vremenom se kult sve više usredotočuje oko izabраниh svetišta, na jugu oko svetišta u Jeruzalemu, a na sjeveru oko svetišta u Betelu. Kad je u Jeruzalemu za vrijeme kralja Salomona bio izgrađen hram Jahvin, on sve više okuplja sve vjernike, iz svih izraelskih plemena. S vremenom Jeruzalem i svetište u njemu postaje duhovno središte sveg naroda. Za vrijeme podijeljenog kraljevstva (na sjeverno i na južno kraljevstvo) Jeruzalemu konkurira Betel i to po naredbi sjevernih kraljeva koji nisu svojim podanicima dozvoljavali da odlaze u Jeruzalem gdje je vladao suparnički kralj.

Važnost jeruzalemskog svetišta raste onda kad je u nj preselio Kovčeg saveza, simbol Saveza dvanaest izraelskih plemena i ponazočenje Boga Jahve u sredini naroda. Ta će stremljenja i nastojanja konačno deuteronomska obnova kodificirati. Ona će proglasiti svetište u Jeruzalemu središnjim i jedino važećim svetištem. Druga svetišta proglašava šizmatičkima (osobito Betel, Dan i Gilgal, usp. Am 4,4; 5, 4–6 i drugdje). Izdaje zakon da svaki pobožni Izraelac koji je navršio dvanaest godina života mora hodočastiti u svetište u Jeruzalem.

Centralizaciji kulta i usredotočavanju hodočašćenja u Jeruzalem osobito su pridonijeli *proroci* koji su isticali duhovno značenje Jeruzalema, a prigovarali kultu u drugim svetištima (vidi Am 4,4; 5,5; 8,13; Hoš 10,15; 12,4; Jer 48,13) i obnoveviteljski zahvati *kralja Ezekije* (701. god.) i *Jošije* (621. god.): oni su učinili da je jeruzalemsko svetište postalo povlašteno svetište i povlašten cilj svih hodočasnika. Postalo je duhovno središte vjerskog života sveg Izraela. Poslije pada Sjevernog Kraljevstva (721. god.) praktično više nema konkurentnih svetišta pa Jeruzalem i faktično postaje središte hodočašćenja. Takvo je stanje onda bilo kodificirano (6. i 5. stoljeće pr. Kr.). Po zakonu, svaki se muškarac morao tri puta godišnje pojaviti pred Jahvom u Jeruzalemu, i to o blagdanima Pashe, Pedesetnice i Sjenica (usp. Pnz 16,1–17). Zakon obuhvaća samo muškarce, no razumije se da su hodočastile i žene i sva obitelj. Osobito su mnogi hodočastili u Jeruzalem o Blagdanu sjenica (jesenski blagdan poslije berbe) pa se onda u Jeruzalemu zateklo na stotine tisuća pobožnih Židova.

POSUŽANJSKA OBNOVA

Poslije sužanjstva provedena je temeljita duhovna obnova naroda. Ta duhovna obnova ticala se naravno i hodočašćenja. Kad je 515. god. pr. Kr. bio ponovno sagrađen Hram (srušio ga 587. Nabukodonozor!), vjernici su ponovno dobili svoje duhovne prostore. Započela su opet organizirana hodočašća (usp. Ezdr 7,19). Blagdan se obogaćuje duhovnim sadržajima, hodočašće dobiva razne liturgijsko-bogoštovne oblike. Odatle proistječu osobito „hodočasnički psalmi” (Psalmi 120–134). Oni najvećim dijelom potječu upravo iz posužanjskog vremena. Odražavaju sigurnost koju hodočasnici osjećaju boraveći u Domu Jahvinu (Ps 125), radost da mogu boraviti u Jeruzalemu, u Hramu (Ps 122) i iskusiti jedinstvo svih vjernika u Jahvi i oko Jahve (Ps 122; 133; 134). Siromašni i maleni u Hramu osjećaju pouzdanje u Boga koji im je jedina utjeha i nada (Ps 123; 124; 125; 129; 130; 131). Potresan opis blagdanskog slavlja u Jeruzalemu imamo u *Sirahu* 50. Vrijedno je pročitati cijelo poglavlje! Od hodočašćenja oslobođeni su samo žene, djeca, starci i bolesnici. Čim je dječak navršio dvanaest godina, morao se pojaviti u jeruzalemskom hramu (usp. Lk 2,42 i Talmud Sukka 2,8).

U helenističko doba dolazili su židovski hodočasnici u Jeruzalem iz svih dijelova carstva (bili su raspršeni diljem carstva!) i kopnenim i morskim putem. O tim hodočašćima zanimljive podatke ostavili su Filon i Josip Flavije.²⁸

Blagdan je bio pomno pripravljen: narod poučen, Hram urešen, liturgija usklađena... Kad su hodočasnici došli u Hram, prinijeli su žrtvu, molili, pjevali psalme i veselili se u krugu svojih prijatelja i svojih rođaka. U Jeruzalemu su se našli i oni koji se godinama nisu viđali. Tu su se susretali Židovi iz Palestine sa Židovima iz dijaspore, iz inozemstva. *Josip Flavije* spominje u svojem djelu *Antiquitates judaicae*, VIII, 4,1, da se za vrijeme cara Nerona našlo o Blagdanu sjenica u Jeruzalemu do 2.700.000 vjernika. Možda je malo pretjerao, ali do pola milijuna vjernika u istinu je moglo za taj blagdan biti u Jeruzalemu koji je tada imao oko 70.000 sta-

28 DBS, VII, 588.

novnika (a svih je Židova moglo biti negdje oko milijun i pol!). Možemo si zamisliti promet koji je tih dana vladao u gradu. Nažalost, sve je to prestalo kad je godine 70. po Kr. Tito razorio Jeruzalem i Hram.

JUDAISTIČKO DOBA

I poslije razorenja Hrama dolazili su mnogi pobožni Židovi u Jeruzalem da na zidinama Hrama oplakuju sudbinu svojeg Hrama. Liturgijskih zajedničkih obreda više nije bilo, ali su zato sada intenzivirane osobne molitve i osobne pobožnosti. U tim se molitvama izražavala mesijanska nada, obnavljala se nostalgijčno slavna prošlost. Posjećivali su uz put i grobove velikih rabina kojih je bilo diljem cijele Palestine, osobito u Galileji. Svaki je Židov, ma gdje se nalazio, imao samo jednu želju: da barem jedanput u životu dođe u Jeruzalem i da tu oplakuje hramske zidine.

Kad je islam objedinio sve bliskoistočne zemlje u prostrano islamsko carstvo, onda su se Židovi koji su bili raspršeni po bliskoistočnim zemljama opet našli u jednoj državi pa im je bilo olakšano hodočašćenje u Jeruzalem. Hodočaste i na grobove velikih rabina, Rabi Meira u Tiberijadu, Šimeun ben Joahi u Meromu, do Ilijine pećine na Karmelu, na grob Samuelov, Rahelin i Abrahamov u Hebronu.

Jeruzalem je sada sveti grad ne samo za Židove nego i za kršćane i za muslimane. Muslimani imaju u Jeruzalemu džamiju Omarovu i Al Aksa, židovi Zid plača, a kršćani Isusov grob. Tako te velike svjetske religije sada dijele međusobno sveti grad Jeruzalem.

Teološke vidike hodočašćenja sad su razradili veliki židovski učitelji, rabini, kao Rabi Johanan ben Zakai, Rabi Gamaliel II. Oni naglašavaju potrebu molitve za obnovu Jeruzalema i za obnovu Hrama. Za vrijeme križarske okupacije Palestine organiziraju se velika hodočašća Židova iz Evrope (po uzoru na kršćanska hodočašća!). Tako je god. 1211. došlo iz Evrope, poglavito iz Engleske, oko 300 rabina u Svetu Zemlju. Ta praksa hodočašćenja pobožnih Židova u Svetu Zemlju, osobito u Jeruzalem, nastavila se sve do naših dana.

NOVI ZAVJET

Po uzoru na Isusa hodočasnika, i prvokršćanska je zajednica cijenila hodočašćenje u Jeruzalem, pogotovo jer je Jeruzalem bio posvećen mukom, smrću i uskrsnućem Isusa Krista. Ubrzo poslije Isusove smrti najprije judeokršćani a onda i kršćani iz poganstva hodočaste na Isusov grob. Kršćani su od Židova baštinili teološko i povijesno-spasenjsko značenje Jeruzalema. On za prve kršćane bijaše ishodište i mjerilo njihove pravovjernosti evanđelju. Ni uz jedno mjesto nije kršćanska duša bila toliko vezana koliko upravo uz sveti grad Jeruzalem. Zato je Jeruzalem od samog početka kršćanstva cilj kršćanskih hodočasnika.

Jeruzalem je za kršćane postao ubrzo simbol njihove vječne, nebeske domovine (nebeski Jeruzalem), cilj njihova hodočašćenja kroz ovu suznu dolinu (usp. Gal 4,26; Heb 12,22; Otk 3,12). Zemaljski život shvaćen je u novozavjetnim spisima kao hodočašće kroz zemaljsku dolinu (usp. 2. Kor 5,6.8). Kršćani su uspoředeni s „peregřinima“, „paroiķoi“, „ksenoi“, tj. tuđinci, pridošlice kojima nije

stalna domovina ovdje na zemlji nego na nebesima: prema toj nebeskoj domovini hodočastimo kao pobožni „peregrini”, pobožni „tuđinci”, „hodočasnici” (vidi 1. Pt 2,11; 4,12; 3. Iv 5; Heb 13,9). Kršćanski su vjernici po Pavlu na zemlji „tuđinci” (*ekdemoi, peregrini*) jer je njihova domovina (grč. *politeuma*) u nebesima (usp. Fil 3,20).²⁹

Tako je, eto, židovska pobožnost hodočašćenja Pavlu postala slikom kršćanskog življenja na zemlji, a Jeruzalem, cilj hodočašćenja, slikom „nebeskog Jeruzalema” odnosno „nebeske domovine”, kamo se u Duhu krećemo k svojem Gospodinu.

---

²⁹ Vidi opširnije u članku CRKVA PUTNIČKA I SUPUTNIČKA od M. ZOVKIČA u ovom zborniku.